

KERAMICKÝ SLOVNÍK HEŘMANA LANDSFELDA AKO SEKUNDÁRNY PRAMEŇ POZNANIA SPOLOČENSTVA HRNČIAROV A DŽBANKÁROV V MODRE

Agáta Petrakovičová Šikulová, Slovenské národné múzeum – Múzeum Ľudovíta Štúra, Múzeu Slovenskej keramickej plastiky v Modre; Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda
Katarína Slobodová Nováková, Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda

Štúdia sa zaoberá obsahovou analýzou a interpretáciou keramickeho slovníka Heřmana Landsfelda, maliara keramiky, zberateľa a dokumentaristu hrnčiarkeho a džbankárskeho remesla. Poukazuje na možnosti využitia slovníka ako materiálu k štúdiu života výrobcov keramiky, techniky výroby keramiky a typológie keramickech výrobkov. Slovník predstavuje mimoriadny prameň, umožňujúci skúmať tri samostatné témy, a to terminológiu týkajúcu sa komunity hrnčiarov a džbankárov, výrazy používané pri keramickeho výrobnom procese a dekorovaní keramiky a zaujímavý lingvistický materiál určený odborníkom zaoberajúcim sa vývinom jazyka. Okrem odborných keramikárskych výrazov, odbornej terminológie totiž obsahuje unikátne záznamy o spôsobe života, kartografické záznamy, perokresby či ukážky z hrnčiarkeho hudobného či slovesného folklóru. Medzi Landsfeldove výskumné lokality a zdroje informácií patrili obce a mestečká na Slovensku (napr. Modra, Dechtice) i na Morave (Velehrad, Vyškov na Morave a pod.).

Úvod

Štúdium keramiky tvorí významnú súčasť tradičnej materiálnej kultúry. Záujem etnológov a múzejníkov sa sústreďoval predovšetkým na samotnú keramiky, jej tvary a ornamentiku. V menšej miere sa sledoval výrobný proces keramiky, technológia výroby, pracovné pomôcky alebo keramicke terminológia, ktorá spolu so sledovaným predmetom tvorí neoddeliteľnú súčasť tradičného keramickeho remesla a je zdrojom cenných informácií. Práve na základe uvedeného poznania sa nám dá lepšie pochopiť nielen samotné remeslo a jeho produkty, ale najmä komunita hrnčiarov a džbankárov a ich sociálne vzťahy.

O popularizáciu keramickeho remesla sa prostredníctvom článkov, prednášok a samostatnej publikácie pokúsil i keramik Heřman Landsfeld.¹ K bohatej činnosti Landsfelda patrili aj keramicke slovník, ktorého cieľom bolo zdokumentovať a zosumarizovať výrazy používané v keramickech dielňach na území Slovenska, Moravy a Čiech. Zápisy v slovníku pochádzajú z jeho výskumov, ktoré realizoval v rokoch 1913 až 1970. Lokality, ktoré Landsfeld skúmal, zodpovedajú prostrediu, v ktorom v danom období žil. Kým v rokoch 1913 až 1939 pracoval na Slovensku a záznamy pochádzajú z územia Slovenska, tak v období od štyridsiatych rokov 20. storočia do roku 1970 sú už predmetom záujmu keramicke strediská z Moravy a Čiech. Jeho slovník však zostal len v rukopisnej podobe a do jeho smrti sa ho nepodarilo spracovať a vydať.

Viaceré výrazy v slovníku zachytávajú aj termíny z keramického strediska v Modre. Rukopis Landsfeldovho slovníka vydala v roku 2011 Modranská beseda v pôvodnom zápise, ktorý bol doplnený o ďalšie autorove záznamy pochádzajúce z jeho pozostalosti a kreslenú vzorkovnicu, ktorú zostavil v rokoch 1919 až 1924 pre Slovenskú keramiku v Modre.² Cieľom príspevku je poukázať, aké možnosti nám pri objasňovaní keramického remesla v Modre môže poskytnúť spomínaný Landsfeldov keramický slovník.

Keramická výroba tvorí súčasť materiálnej kultúry a je úzko previazaná s výtvarnou kultúrou. Na to, aby sme mohli pracovať so slovníkom ako s prameňom, bolo potrebné získať komplexné údaje o keramickej výrobe, poznať technológiu výroby keramiky, výrobný materiál, nástroje, výzdobné techniky a zaužívané názvoslovie. Na základe znalostí, ktoré sme získali z odbornej literatúry a priamo v teréne, sme následne mohli pristúpiť k identifikácii termínov, komparácií a rekonštrukcii keramickej dielne prostredníctvom výrazov. Veľké množstvo údajov k danej téme obsahuje príspevok Heřmana Landsfelda v Zborníku z vedeckej konferencie k 90. výročiu založenia keramickej dielne v Modre.³

Keramickej výrobe na Slovensku sa v minulosti venovalo viacero popredných etnológov, ako napríklad Ester Plicková, Adam Pranda, Irena Pišútová či František Kalesný. Svojím výskumom širokej verejnosti priblížili jedno z najstarších remeselných odvetví, jeho tradíciu i tvorcov. Každé stredisko, v ktorom sa vyrábala keramika, však bolo špecifické nielen svojou provenienciou, technológiou, ale v neposlednom rade aj jazykom či terminológiou.

Hrnčiarske výrazy vznikali pri práci v uzavretom lokálnom spoločenstve, odrážali etnické zloženie dielne, postavenie používateľa i miesto svojho vzniku. V západoslovenskom prostredí keramických dielní obsahovali množstvo nemeckých prvkov, čo odrážalo spolužitie hrnčiarov a džbankárov s nemecky hovoriacim obyvateľstvom a vplyv okolitých habánskych dielní. To isté platí i o používaní českých výrazov. Hrnčiari ich preberali od moravských majstrov, vandrujúcich po západnom Slovensku.

Najkomplexnejší obraz týkajúci sa samostatnej keramickej výroby podal vo svojej publikácii Pravoslav Rada.⁴ Publikácia sa venuje surovinám, výrobnej technike aj jednotlivým pracovným procesom. Kniha je však viac odbornou prácou, pridržia sa najmä technickej stránky a je určená predovšetkým pre keramikov. Napriek tejto odbornej stránke zabieha aj do historických súvislostí a vo viacerých kapitolách sa dokonca odvoláva na práce Heřmana Landsfelda. Na základe publikácie Pravoslava Radu možno identifikovať viacero výrazov z Landsfeldovho slovníka. Vynikajúcou pomôckou je obrazová dokumentácia a všeobecný register.

Ako výskumný materiál pre náš príspevok sme použili výrazy zo slovníka týkajúce sa lokality Modra, ktorá je považovaná za najväčšie a najznámejšie stredisko výroby keramiky na Slovensku v 20. storočí. Jednotlivé výrazy sme rozdelili do skupín podľa tematických okruhov na výrazy zachytávajúce výrobné prostredie a zariadenie, výrazy sledujúce keramické náradie, spôsob výroby výrobkov a jednotlivé typy riadu vyrobené v modranskej dielni.

Heřman Landsfeld a predmet jeho záujmu

Výroba keramiky predstavovala ešte na prelome 19. a 20. storočia dôležitú súčasť uhorského hospodárstva. Pozostávala z podomovej výroby a výroby v malých priemyselných dielnach. Kým malé súkromné dielne roztrúsené po západnom Slovensku zanikali spolu so svojimi majiteľmi, keramický podnik v Modre, ktorý od roku 1883 vychovával nový keramický dorast, prosperoval. To bol tiež dôvod, prečo dielňa, ktorá po prvej svetovej vojne fungovala ako účastinná spoločnosť Slovenská keramika, prevzala na seba úlohu „záchrán-

cu“ západoslovenskej keramickej tradície. Uvedenej úlohy sa podnik zhostil aj vďaka jednému z účastinárov Dušanovi Jurkovičovi, ktorý v danom období zastával vysoké miesto vládneho komisára pre zachovanie umeleckých pamiatok na Slovensku. Významný zástoj pri tomto úsilí zohral keramik Heřman Landsfeld.

Heřman Landsfeld sa narodil 12. augusta 1899 v Malenoviciach nad Dřevnicí, zomrel 14. októbra 1984 v Strážnici a pochovaný je v Modre. Vyučil sa v rokoch 1913–1914 za maliara keramiky v Modre. Po prvej svetovej vojne pracoval ako vedúci maliarskej dielne v Slovenskej keramike v Modre. V dôsledku politickej situácie sa v roku 1939 spolu s rodinou presťahoval do Strážnice. Na Morave založil vlastný privátny podnik, ktorý bol v roku 1952 začlenený do Družstva moravskej ústredne pre ľudovú a umeleckú tvorbu v Brne.⁵

Heřman Landsfeld pracoval v modranskej keramickej dielni v období, kedy nastal nebyvalý záujem o modranskú keramik. Po rozpade monarchie vystupovalo do popredia umenie s prívlastkom „národné“. Československá politická a kultúrna elita sa obliekala do krojov a s obľubou si zriaďovala „slovenské izby“. Súčasťou spomenutého českého a slovenského svojrázu sa stala aj modranská keramika. Považovala sa za výnimočnú, ba až nevednú.⁶ So záujmom o keramik rástla aj umelecká úroveň keramických výrobkov. Zabezpečovali ju vynikajúci majstri a umelci, ktorí prichádzali do dielne najmä zásluhou spolujemiteľa podniku Dušana Jurkoviča.⁷ Architektka spomíname v príspevku v súvislosti s Heřmanom Landsfeldom z dôvodu, že intenzívne propagoval myšlienku záchranu ľudového umenia a jeho teoretického skúmania. Poznanie ľudového umenia považoval za dôležitý jav pre poznanie dejín slovenskej kultúry a jej ďalší vývoj.⁸ Jurkovičove myšlienky si intenzívne osvojoval aj vedúci maliarskej dielne v keramickom závode Heřman Landsfeld. Medzičasom sa sám stal jedným z účastinárov podniku i blízkym priateľom Jurkoviča.

Definitívne rozhodnutie stať sa amatérskym bádateľom a záchrancom ľudového umenia a pamiatok dozrelo v Landsfeldovi však až po spolupráci s etnografmi s Rudolfom Bednárikom, Adamom Prandom a najmä s Antonínom Václavíkom. S posledným z uvedených spolupracoval pri vydaní publikácie Podunajská dedina v Československu.⁹ Spolupráca s A. Václavíkom spočívala najmä v tom, že Landsfeld ako vynikajúci maliar zhotovil spolu s manželkou do publikácie všetky ilustrácie.¹⁰ Pri uvedenej práci bolo nutné všetky prezentované artefakty a tiež pamiatky vidieť a následne dokumentovať. Pre Landsfelda to znamenalo nový druh terénnej práce. Táto aktivita predznamenala budúcu Landsfeldovu záľubu v zbieraní ľudového umenia. Po ukončení spolupráce s A. Václavíkom sa Landsfeld začal naplno venovať práci zberateľa a dokumentátora. Svoj pohľad automaticky venoval tomu, čo ho zaujímalo najviac, a to keramike a jej výrobe.

Heřman Landsfeld zasvätil všetok voľný čas bádaniu a objasňovaniu keramického remesla. S touto činnosťou súvisela aj práca amatérskemu archeológovi a archivárovi. Keramik identifikoval rad západoslovenských keramických rodov a početných keramických značiek.¹¹ Zozbierané kusy historickej keramiky tvoria dnes základ viacerých múzejných depozitárov a súkromných zbierok. Zberateľstvo a blízke kontakty s etnografmi podnietili Landsfelda zdokumentovať históriu keramického remesla. Na základe rozhovorov so starými hrnčiarimi, džbankármi a ich rodinnými príslušníkmi zaznamenával tradičné výrobné procesy, techniky, pracovné nástroje a výrobky. Rozsiahle poznámky priviedli zberateľa a dokumentátora k poznaniu špecifického slovníka používaného v keramických dielnach.

V roku 1927 v jednom zo svojich príspevkov, ktoré neskôr vyšli v samostatnej publikácii, uviedol: „*Velmi rád navštěvuji staré džbánkarny, mistry a tovaryše těchto řemesel, pokud jsou naživu.*“¹² Ako keramikára ho zaujímali výrazy, ktoré mohol následne zrovnávať s výrazmi

používanými v dielni, v ktorej sám pracoval. V rukopisných poznámkach si nezvyklé slová často podtrhoval.

Keramický slovník Heřmana Landsfelda

Každý odbor má svoju špecifickú slovnú zásobu a terminológiu, ktorá ho charakterizuje. Tak je to aj v prípade keramickej výroby. Výroba keramiky má na území Modry dlhoročnú tradíciu. Súčasťou zvyklostí je aj terminológia. Keramické výrazy boli ovplyvňované okolitými keramickými dielňami, rôznymi spôsobmi kopirované a prispôbované. V Modre sa tak uchytili výrazy slovenské i prevzaté z okolitých jazykov, češtiny, maďarčiny a najmä z nemčiny. Spoločné výrazy sa vo veľa prípadoch používali na Slovensku, Morave i v Čechách. Rozširovali sa po dielňach najmä prostredníctvom vandrujúcich tovarišov, alebo ich ovplyvňovala národnosť domáceho obyvateľstva.

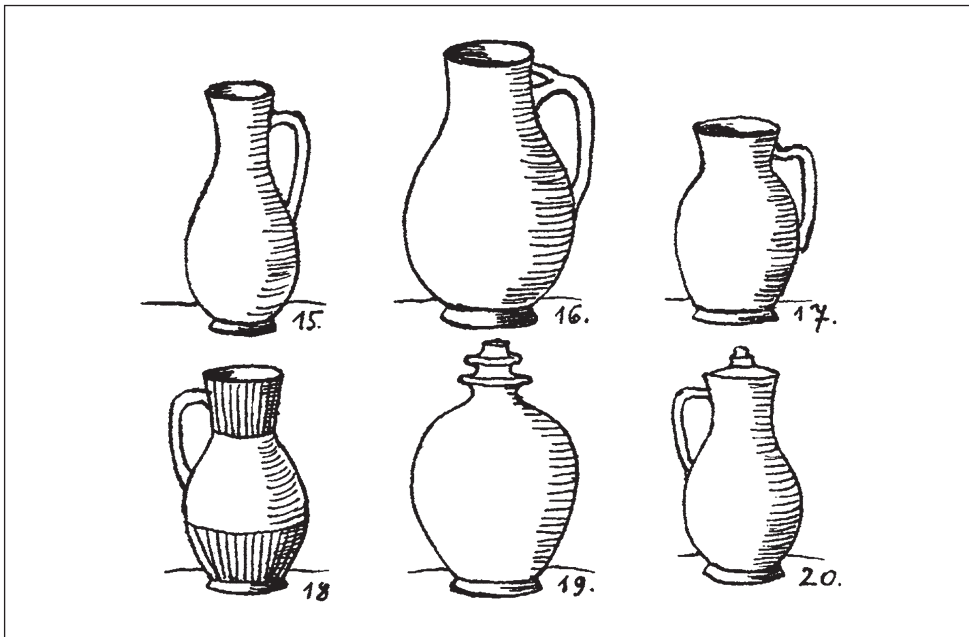
Keramické výrazy, ktoré Landsfeld získal počas výskumov, začal následne cielene dopĺňať a vyhľadávať so snahou vytvoriť uvedený keramický slovník. O tejto práci sa možno dočítať vo viacerých konceptoch listov, ktoré sa nachádzajú v pozostalosti Heřmana Landsfelda v Slovenského národného múzea (ďalej SNM) – Múzeu Ľudovíta Štúra v Modre.¹³ Najviac informácií možno vyčítať z konceptu listu adresovaného Ústavu pre jazyk český. Slovník mal údajne obsahovať hrnčiarsku, kachliarsku a džbankársku terminológiu. Landsfeld v liste uviedol, že slovník obsahuje termíny a mená týkajúce sa keramiky v celej Československej republike, teda výrazy slovenské aj české.

Práca mala zahŕňať: *slová pri práci, názvy nádob, náradí, náčiní, poznámky o hlině, o keramickém materiále vůbec, o pecích, jídle, oblékaní, o rodinném živote. Dále řemeslná rčení, škádlení, pověsti, strašidla, písně, sociální otázky, hry, magické znaky na nádobách, na domech, řemeslné veršování a podobně.*¹⁴ Podľa uvedených informácií mal slovník predstavovať jedinečné dielo, ktoré by komplexne zobralo hrnčiarske a džbankárske remeslo. Osobitosťou práce obsahujúcej 2000 výrazov malo byť 1100 vlastných perokresieb. Podľa Landsfelda malo ísť o *hrnčiarsky Orbis pictus*.¹⁵ S týmto zámerom vzišla pravdepodobne aj objednávka adresovaná Landsfeldovi od Adama Prandu zo Slovenskej akadémie vied, ktorý si podľa autora vzal nad celou prácou dohľad.¹⁶

Heřman Landsfeld bol celoživotným zberateľom hmotných i nehmotných pamiatok týkajúcich sa keramického remesla a mal najlepšie predpoklady takúto prácu zvládnuť. Problémom ľudového keramika bolo však jeho vzdelanie, čo v posudku na Landsfeldovu ďalšiu odbornú prácu uviedla Ester Plicková.¹⁷ Podľa etnografky obsahovala práca množstvo zaťažujúceho archívneho materiálu, zabiehala do naturalizmov, zahŕňala množstvo nevhodných termínov, mala metodologické nedostatky a najmä autor nevedel rozlíšiť podstatný materiál od nepodstatného. Tak zostal keramický slovník v rukopise. V roku 2009 sa torzovitý slovník dostal do zbierok SNM – Múzea Ľudovíta Štúra v Modre.

Zbierka obsahovala škatule s kartičkami zoradenými podľa abecedy. Viaceré heslá boli doplnené perokresbou. Slovník nebol rozdelený do tematických oblastí, bol usporiadaný abecedne a pri väčšine hesiel bolo uvedené meno informátora, od ktorého bola informácia získaná, lokalita, z ktorej daný termín pochádzal, a rok, kedy heslo Landsfeld zaznamenal. Tieto poznámky sú možnosťou, ako výrazy lokalizovať.

Napriek neúplnosti písomný materiál predstavuje originálny prameň, umožňujúci skúmať tri samostatné témy, a to terminológiu týkajúcu sa komunity hrnčiarov a džbankárov, výrazy používané pri keramickom výrobnom procese a dekorovaní keramiky a zaujímavý lingvistický materiál určený odborníkom zaoberajúcim sa vývinom jazyka a dialektológiou.

Príklady textov v slovníku:¹⁸

CHLOPIT, POCHLOPIT – ukladať na dosku riad na stuhnutie, ukladať omaľovaný riad na sušenie (Modra, Dechtice)

CHOVA – názov pre stravu poskytovanú tovarišovi k platu (F. Wirt, Dobrá Voda)

CHRAST – prílepok na hrnci (Važec)

IHRÁNEK – podložka pod riad (J. Surový, Prievidza)

INFANTERISTA – hlinená figúra, ktorú robili a rozmnožovali Tomáš a Martin Lukačovci, džbankári z Dobrej Vody, koncom 19. storočia do domových štítových oblôčkov (F. Wirt, Dobrá Voda, 1934)

IVERO – jamka na dne vytočenej nádoby, vzniknutá slabým hodením hrudy hliny na kruhovú hlavicu (J. Ludvig, Modra, 1913)

JAHELNÍK – pekáč na pečenie kaše (M. Rádek, Svratka, 1960)

JAHŇÁTKO – forma na barančeka

JAMA – označenie miesta, kde sa kopala hlina (Modra)

JAMA PEKLO – predpecie (K. Skalický, Vyškov)

JAMA PREDNÁ (ŠMELCÁK) – miesto vymurované v zemi (A. Skalák, Polná, K. Rutrle, Havlíčkův Brod)

JAMKI – názov pre dolkovnicu v Košolnej (L. Katerinec, Šaštín)

JARMO – miesto na odkladanie a sušenie hotového surového riadu, drevený stĺp držiaci palicu pri mletí (Pozdišovce, 1946)

JAZIK – štondr v peci (Polná)

JEDEN KUS – termín pre súpravu šiesti a viac kusov hrncov pri predaji riadu v Novej Bani (K. Dodek, Nová Baňa)

JENKOVAČKA – názov pre hlinu zmiešanú s preosiatym popolom, ktorá slúžila na polievanie riadu (F. Šrámek, Třebechovice)

Pohľad na keramickú dielňu v Modre prostredníctvom keramického slovníka Heřmana Landsfelda

Modra patrí k najznámejším keramickým strediskám na území Slovenska. Prvým písomným dokladom hrnčiarskeho remesla sú artikuly pochádzajúce z roku 1636. Do roku 1883, kedy bolo v meste založené keramicko-priemyselné učilište, pôsobil v Modre rad keramických dielní orientujúcich sa najmä na hrnčiarsku výrobu. V priebehu 19. storočia zásluhou džbankárov z okolitých stredísk sa uchytila v dielňach aj výroba džbankárskeho riadu. Vznik keramického učilišťa v Modre predznamenal novú etapu vo vývoji keramickej výroby na západnom Slovensku. Postupom času sa dielňa pretvorila na privátny keramický podnik a následne absorbovala do seba takmer celú západoslovenskú ornamentiku aj väčšinu výrobcov keramiky z okolitých keramických stredísk. Od roku 1911 pôsobil podnik ako účastinárska spoločnosť Dielňa na hlinený riad, v roku 1922 ako Slovenská keramika a od roku 1952 ako Slovenská ľudová majolika. Podnik pracuje kontinuálne do súčasnosti.

Na základe štúdia Landsfeldovho slovníka možno sledovať keramickú dielňu v Modre v autentickom prostredí v prvej polovici 20. storočia. Záznamy pochádzajú z rozpätia rokov 1913 až 1923.¹⁹ Hlavnými informátormi Landsfelda boli jeho starší kolegovia pracujúci s ním v keramickej dielni. Medzi informátormi sa nachádzajú keramici dobre známi v modranskom prostredí, zakladateľ keramického učilišťa Jozef Mička, Michal Odler, Daniel Kadlečík, Ján Ludvig, Michal Kalafús a Samuel Hájiček. V záznamoch možno nájsť aj informátorov, ktorých dnes nemožno presne identifikovať, ich krstné mená obsahujú iba začiatkové písmená. Väčšina výrazov je získaná Landsfeldovým vlastným zberom. Viaceré výrazy majú uvedenú iba lokalitu Modra. Možno predpokladať, že Landsfeld nadobudol výrazy prostredníctvom archívneho výskumu, od príslušníkov keramických rodín a od miestnych obyvateľov, ktorí poznali prácu v keramickej dielni.

V sledovanom období sídlila výrobná v historickom objekte južnej bašty. Podnik sa skladal z dvoch dielní *vřstatov*. V prvej sa vyrábala keramika a v druhej bola umiestnená pec, prezývaná *brenhaus*. Oba výrazy majú pôvod v nemeckom jazyku (nem. Werkstatt, Brennenhaus). Prvá dielňa slúžila ako výrobná hrnčiarskeho riadu. Mimo hrnčiarskych kruhov, šajba (nem. Scheibe), sa v dielni nachádzali mlynčeky na mletie hliny, šnek (nem. Schneck). Súčasťou dielenského inventára bolo miesto na miesenie hliny, *klesponk* (nem. Knetten). Vyrobený surový riad sa ukladal, *chlopil*, na drevené police, štondr. V rovnakej miestnosti sa vyschnutý riad polieval bielou polevou, *košelkoval sa*, a maľoval, *dekuroval* (nem. Dekorieren).

Srdce keramickej dielne predstavovala keramická pec. Od výpalu v peci záležala kvalita riadu i zisk hrnčiarov. Z uvedeného dôvodu sa stal priestor pece najviac sledovaným miestom. Pecný priestor so špecifickou *wagramskou*, alebo *kaselskou pecou*, ktorá bola pomenovaná podľa riadu, ktorý sa v Modre vyrábal, bol dômyselným zariadením. Na základe nákresov nachádzajúcich sa v pozostalosti, ktorými Landsfeld priestor zachytil, môžeme výrazy zo slovníka porovnať priamo so zariadením a urobiť si predstavu, ako pec vyzerala a ako sa v nej pracovalo. Pred vypalovacou pecou sa nachádzala jama slúžiaca na vyhrabávanie uhlíkov z pece, prezývaná *peklo*. Uvedený domáci výraz vznikol medzi pracovníkmi dielne, vyjadroval podmienky, ktoré vystihovali prácu v horúcom prostredí predpecia. Otvor v peci nazývali zamestnanci čelešňo. Podľa Landsfeldovho slovníka šlo o priestor, kam kládli paliči drevo pred pálením. V zadnej časti pece stála murovaná stienka, štondr (nem. Stübbe), a police s hlinenými platňami, šichti (nem. Schichten), na ktoré sa ukladali riady na vypálenie. Iba dobre naložená pec, *namšena pec*, zaručovala dobrý výpal. Platňová podlaha nazývaná *krátna* zaručovala požadovanú teplotu a múrom pod komínom, šédľ (nem. Scheddach), sa reguloval výpal. Maľovaný džbankársky riad bolo nutné vypalovať dva až tri razy. Jedenkrát pálený riad, *klikšír*, bol lacnejším. Takýmto spôsobom sa vyrábal hrnčiaroský riad určený na trhový predaj.

Skúsení peciari za pomoci pomocníkov, *auspráterov* (nem.), museli neustále kontrolovať pecný priestor a regulovať výšku ohňa. Okrem plameňa poznali aj zvuk horiaceho ohňa, šeptanie pece. Zodpovedali za vydarenú *nápočnú robotu* (riad na objednávku) aj za nepodarky, *klecl a aušus*. Vedeli zabezpečiť *dobrú pátku* a mohli v peci *uspat ohen* (vyhasnutá pec) i výrobky *prepáliť*.

Tak ako ostatné remeslá, mala aj výroba keramiky charakteristické pracovné zariadenia a pomôcky. Niektoré sme spomenuli v súvislosti s vybavením interiéru. Ďalšie pomôcky slúžili na výrobu jednotlivých druhov riadu, pri jeho zdobení a pri ďalšej úprave.

Jednotlivé práce vykonávali keramickí majstri, pôvodne *figuli* (lat. Figulus), džbankári, maliari, retušéri a dielenský robotníci s tovarišmi pod vedením správcu dielne, *verkfirera* (nem. Werk, Führer). Džbankári zodpovedali za dobre vytočený riad. Na tento účel slúžili okrem zručnosti základné druhy náradia, šín, drevené alebo hlinené hladítko a *kulmík*, ktorým sa na riadoch vydúvalo bruško. Prebytočná voda, šmic, sa odsávala zo surových vytočených výrobkov pomocou hubky, špondia. Podstavec na keramike sa vyrábal prostredníctvom *fízla* a tak isto sa aj nazýval medzi džbankármi. Výška jednotlivých typov riadu bola presne stanovená vedúcim dielne. Aby nevznikli medzi výrobkami odchýlky, merali ich džbankári drevenou mierou, *míra*. Povrch každého dohotoveného riadu musel byť dôkladne hladký, kruhári túto plochu zahľadzali *kožkou*. Výroba príznačných keramických výrobkov mala špecifické postupy, podľa nich sa rozlišovali a zodpovedali im aj charakteristické výrazy.

Pri výrobe keramiky sa rozlišoval *vysoký a nízky riad*. Medzi vysoký riad sa radili hrnce a džbány. Nízky riadom sa nazývali misy, taniere a koláčové formy. Medzi týmito základnými druhmi sa nachádzala ešte široká škála výrobkov prezývaných podľa tvaroslovia. Tak môžeme rozlišovať napríklad rôzne typy hrncov, ako napríklad *dvojuční* alebo *svadební hrniec* (veľkorozmerný hrniec s dvoma ušami), *mastní hrniec* (na masť), *medák* (hrniec na med), *špičák* (hrniec s úzkym dnom), *mléčnák* (hrniec na mlieko), *sadelník* (hrniec na masť), *bradáč* (hrniec s charakteristickým prilepeným výčnelkom), *dvojački* (dva spojené hrnčeky s pokrievkou). Medzi početné druhy riadu patrili aj džbány, *habánski* (džbán so zvislým krátkym hrdlom), *piskatí* (džbán so zvlneným horným okrajom), *nalepovaní* (zdobený s reliéfnymi ozdobami), *pleskaní* (džbán so splošteným bruškom), *čamblaví* (pokrivený džbán). Bohatú škálu výrobkov predstavovali koláčové formy, najmä bábovnice, *kugľufki*,

najmä *cecková* a *cuplíková* (bábovnica s vytočeným kolmým kuželom v strede) alebo *bábovka s krézlom* (forma s ozdobným vyšším okrajom). Ku koláčovým formám možno priradiť aj formy *rak*, *ryba*, *babatko*, používané vo výročných sviatky a pri narodení nového člena rodiny. Typológia jednotlivých druhov riadu vyrábaných v dielni je veľmi široká. Po tom, ako sa riady vytočili, odkladali sa, *chlopili* na police, *krišti*. Kládli sa do sušiarne, aby sa dostatočne preschli. Iba dobre usušený riad sa mohol maľovať.

Osobitnú skupinu v slovníku tvoria názvy a výrazy týkajúce sa dekorovania. Riad sa najskôr obľúbil bielou polevou, šmelcoval *sa* (nem. Schmelz), nepoliatie plochy na výrobkoch boli neprípustné. Džbankári ich prezývali *žid*. Takéto miesta bolo nutné pred maľovaním opraviť, *persovať* (nem. Persenning). Maliari nádoby maľovali štetcami vyrobenými zo zajačích fúzov a volských chlív. V dielni sa používali základné druhy štetcov, *štrichpemzl* (nem. Strich, Pinsel) na konturovanie dekóru, *šikmo zostrihnutý mykáček* na maľovanie lístkov (od slova *mykať*), *štetec prezývaný trasák*, slúžiaci na maľovanie vlnoviek a *štetec*, ktorým sa *ringovalo* (nem. Ringel), maľovali krúžky. Okrem štetcov sa riad zdobil *papríkováním* (otláčaním nástroja v tvare trojnožky), *trasakovaním* (potrasením nakvapkanej farby na riade) alebo *šupkovaním* (otláčaním hubky namočenej vo farbe). Mnohé riady sa nazývali práve podľa spôsobu vyhotovenia. V slovníku možno nájsť aj názvy farieb používaných pri maľovaní. Základnou farbou, ktorou sa dekor nanášal na výrobok, bol *burel* (hnedofialová farba), na výmalbu vzorov používali maliari *kobalt* (modrá farba), *šmolku* (bledomodrá farba), *antimonku* (žltá farba), *mufle* (červená farba) farba.

Každý maliar mal vlastný rukopis, *grif* (nem. Griff), podľa ktorého bolo možné rozpoznať jeho prácu. Zákazky sa vyhotovovali ako objednávky, *nápočná robota*, alebo ako jarmočný riad. Viacerých starých majstrov možno rozpoznať aj podľa vlastnej značky, *címer*, pozostávajúcej obyčajne z maliarových iniciál.

Medzi pozoruhodné výrazy patria termíny, ktoré opisujú záležitosti týkajúce sa džbankárov a ich zvykov. Z množstva pomenovaní a slov môžeme vyčítať aj nasledujúce pomenovania, ako napríklad výraz, ktorým sa nazýval predstavený tovarišov v Modre, *tacík* (pravdepodobne od českého slova *tatík*). Predstavený tovarišov vybavoval všetky záležitosti týkajúce sa tejto skupiny v dielni. Organizoval vianočné hrnčiarске *labovanie*, starý hrnčiarsky zvyk pýtania materiálnej a finančnej podpory pre nezamestnaných tovarišov v zimnom období, kedy bolo v dielnach málo práce. Počas fašiangov organizoval spolu so správcom dielne *hrnčársky bál*, nechýbal pri vyhotovovaní *majsterštuku* (nem. *Meister Stück*) každého nádejného majstra a po náročných oslavách povoľoval tovarišom voľný pondelok, *plomontág* (nem. *Blau Montag*).

Slovník predstavuje množstvo onakvých výrazov a slov opisujúcich staré výrobné prostredky, bohatú škálu výrobkov, dekórov a ďalšie svojrázne termíny používané v modranskej keramickej dielni. Na základe výskumu možno konštatovať, že v Modre prevládali výrazy pochádzajúce prevažne z nemeckého jazyka. Modru zasiahla totiž podobne ako mnohé ďalšie malokarpatské mestá a mestečká nemecká kolonizácia, ktorá znamenala okrem iného rozvoj remesiel a s tým spojené rozšírenie nemeckej terminológie. Mnohé výrazy časom zľudovali a hrnčiari si ich prispôbili.

Záver

Keramický slovník hrnčiarov, kachliarov a džbankárov Heřmana Landsfelda nie je odbornou prácou, nie je ani kompletným, napriek tomu predstavuje prameň dokladujúci prácu a život komunity hrnčiarov a džbankárov, z ktorého možno čerpať. Práca, ktorú sa pokúsil Landsfeld zrealizovať, bola jedinečným projektom. Napriek tomu autor na zostavenie takej-

to veľkej práce nemal kapacitu. Predovšetkým mu chýbalo vzdelanie, ktoré by zostavovateľovi umožnilo väčší rozhľad a analytické a kritické myslenie selektujúce získané informácie.

V každom prípade by podobná práca, ktorá by keramické výrazy zoradila systematicky podľa registrov a doplnila ich o obrazový materiál, bola pre etnológov a múzejníkov zaoberajúcim sa keramikou obrovským prínosom. Poznanie technologických postupov, nástrojov, výrobkov a napokon i samotné názvoslovie tvorí základ rekonštrukcie jedného z najstarších slovenských remesiel, hrnčiarstva a džbankárstva.

Poznámky:

- 1 L a n d s f e l d, Heřman. *Lidové hrnčířství a džbánkářství: besedy o řemesle džbánkářském, hrnčířském a kamnářském*. Praha: Orbis, 1950, s. 213.
- 2 P e t r a k o v i č o v á, Agáta. *Landsfeldov keramický slovník, alebo, Národopisné zápisky z hrnčiar-ských, džbankárskych a kachliarskych dielní na Slovensku, Morave a v Čechách*. V Modre: Modranská beseda, 2011. 132 s.
- 3 L a n d s f e l d, Heřman. *K dejinám Slovenskej ľudovej majoliky v Modre (1883–1938)*.
- 4 R a d a, Pravoslav. *Kniha o technikách keramiky*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1956. 290 s.
- 5 P e t r a k o v i č o v á, Agáta. *Heřman Landsfeld: majster a znalec hrnčiarскеj a džbankárskej výroby*. V Modre: Modranská beseda ve spolupráci so SNM-Múzeum Ľudovíta Štúra, 2009. 99 s.
- 6 P e t r a k o v i č o v á, Agáta. *Slovenská ľudová majolika v Modre*. Modra: Slovenská ľudová majolika, 2018, s. 33.
- 7 Medzi umelcami, ktorí spolupracovali s dielňou, boli napríklad výtvarníci Helena Johnová, Ladislav Novotný, Marie Vořechová – Vejvodová, Dagmar Rosůlková, Janko Alexy, Jozef Ilečko a ďalší.
- 8 K o v a č e v i č o v á, Soňa. *Lidové výtvarné umění: Slovensko*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974, s. 14.
- 9 V á c l a v í k, Antonín. *Podunajská dedina v Československu*. Bratislava: Vydavateľské družstvo, 1925. 440 s.
- 10 Manželka Heřmana Landsfelda Alžbeta Landsfeldová, rodená Gajdová, patrila medzi známe strážnické maliarky. Malovala strážnické fasády domov, obrázky na skle i keramiku.
- 11 L a n d s f e l d, Heřman. *Lidové hrnčířství a džbánkářství*, c. d., s. 26–39.
- 12 L a n d s f e l d, Heřman. *Lidové hrnčířství a džbánkářství*, c. d., s. 213.
- 13 SNM-Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre prevzalo v roku 2009 písomnú pozostalosť od dcéry keramika Zdenky Landsfeldovej.
- 14 Koncept listu H. Landsfelda z 5. 2. 1970 adresovaný Ústavu pre jazyk český, pozostalosť Heřmana Landsfelda, SNM – Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre.
- 15 Koncept listu z 12. 2. 1970 adresovaný Štefanovi Bednárovi, pozostalosť Heřmana Landsfelda, SNM – Múzeum Ľ. Štúra v Modre.
- 16 Tamže.
- 17 P l i c k o v á, Ester. *Poznámky k rukopisu H. Landsfelda Z dejín a výroby ľudovej keramiky v Modre*. Pozostalosť Heřmana Landsfelda, SNM – Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre.
- 18 Nejde o presné a doslovné prevzatie všetkých hesiel v slovníku, ale o ukážku charakteru a obsahu slovníkovej práce Landsfelda. Heslá i vyobrazenia sú prevzaté z Landsfeldových rukopisov, publikovaných v práci A. Petrakovičovej. P e t r a k o v i č o v á, Agáta. *Landsfeldov keramický slovník*, c. d., s. 39–41.
- 19 V roku 1913–1914 bol Heřman Landsfeld učňom. Od roku 1919 pracoval ako maliar keramiky.

Pramene:

- Osobný archív Heřmana Landsfelda. I. – II. Státny archív v Bratislave, pobočka Modra. Písomnosti, zápisnice, spisy, úradná kniha 1870–1936.
- Osobný archív Heřmana Landsfelda. SNM – Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre.
- Osobný archív Heřmana Landsfelda. Modra, Modranská Beseda.

Literatúra:

- Č e r n o h o r s k ý, Karel. *Moravská lidová keramika*. Praha: J. Otto, 1941. 284 s.
- G ü n t h e r o v á – M a y e r o v á, Alžbeta. *Slovenská keramika*. T. Sv. Martin: Matica slovenská, 1942. 63 s.
- K o l l á r o v á, Eva. Dejiny slovenskej ľudovej majoliky v Modre. In: *Etnograf a múzeum VII. Remeselná výroba s akcentom na hrnčiarsku, džbankársku, kachliarsku a kameninovú produkciu*. Rimavská Sobota: Gemersko-malohontské múzeum, 2004, s. 136–146.
- K o v a č e v i č o v á, Soňa. *Lidové výtvarné umění: Slovensko*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974. 213 s.
- L a n d s f e l d, Heřman. K dejinám Slovenskej ľudovej majoliky v Modre (1883–1938). In: *Slovenská ľudová majolika v Modre (1883–1973)*. Bratislava: Slovenský zväz výrobných družstiev, 1974, s. 16–75.
- L a n d s f e l d, Heřman. *Lidové hrnčířství a džbankářství: besedy o řemesle džbankářském, hrnčířském a kamnářském*. Praha: Orbis, 1950. 341 s.
- L a n s f e l d, Heřman. 70. rokov Slovenskej ľudovej majoliky v Modre. In: *Zborník celoštátneho sjazdu*. Bratislava: Výskumný ústav výtvarnej hodnoty, ekonomie a technológie miestnej výroby v Bratislave, 1953.
- L a n d s f e l d, Heřman. K soupisu názvosloví a řemesla hrnčířského, džbankářského, a kamnářského. In: *Zborník Slovenského národního múzea LXIV, Etnografia 11*, 1970, s. 193–201.
- M l y n k a, Ladislav. Remeselnicky majster vo vidieckom spoločenstve. In: *Etnograf a múzeum VII. Remeselná výroba s akcentom na hrnčiarsku, džbankársku, kachliarsku a kameninovú produkciu*. Rimavská Sobota: Gemersko-malohontské múzeum, 2004, s. 9–17.
- P a l k o v i č, Konštantín. *Z nárečia starej Modry: ľudová keramická terminológia*. Modra: Múzeum Ludovíta Štúra, 1993. 88 s.
- P a s t i e r i k o v á, Marta a K a l i n o v á, Alena. *Posthabánske keramické umenie*. Budapest: Novella, 2016. 320 s.
- P e t r a k o v i č o v á, Agáta. *Heřman Landsfeld: majster a znalec hrnčiarskej a džbankárskej výroby*. V Modre: Modranská Beseda ve spolupráci so SNM – Múzeum Ludovíta Štúra, 2009. 99 s.
- P e t r a k o v i č o v á, Agáta. *Landsfeldov keramický slovník, alebo, Národopisné zápisky z hrnčiarskych, džbankárskych a kachliarskych dielní na Slovensku, Morave a v Čechách*. V Modre: Modranská Beseda, 2011. 132 s.
- P e t r a k o v i č o v á, Agáta. *Slovenská ľudová majolika v Modre*. Modra: Slovenská ľudová majolika, 2018. 212 s.
- P i š ť o v á, Irena. Vzorník modranskej keramiky Heřmana Landsfelda. In: *Zborník Slovenského národního múzea 68, Etnografia 15*, 1974, s. 84–109.
- P i š ť o v á, Irena. *Fajansa*. Bratislava: Tatran, 1981. 373 s.
- P r a n d a, Adam. *Súčasní modranskí figuralisti*. Martin: Osveta, 1957. 317 s.
- R a d a, Pravoslav. *Kniha o technikách keramiky*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1956. 290 s.
- Ž u d e l, Juraj a D u b o v s k ý, Ján Milan. *Dejiny Modry*. Modra: Mestský úrad Modra, 2006. 688 s.

PhDr. Agáta P e t r a k o v i č o v á Š i k u l o v á (n. 1968), historička, kurátorka v SNM-MEŠ, Múzeu Slovenskej keramickej plastiky v Modre, doktorandka na katedre etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave. Zaoberá sa spracovávaním a prezentáciou zbierkového fondu múzea. Špecializuje sa na kultúrno-spoločenský život medzivojnového obdobia a západoslovenskú džbankársku výrobu. Je zakladateľkou a organizátorkou medzinárodného keramického seminára v Modre, publikuje a spolupracuje s viacerými odbornými inštitúciami.

Doc. Mgr. Katarína S l o b o d o v á N o v á k o v á, Ph.D. (n. 1979), etnologička, vysokoškolská pedagogička na katedre etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave. Špecializuje sa na materiálnu kultúru so zameraním na agrárnu kultúru, transport a kulinárnu kultúru. Aktuálne sa venuje najmä problematike etnojazykovej revitalizácie v minoritnom prostredí. Podieľala sa na riešení viacerých domácich (VEGA, KEGA, APVV, ESF), i medzinárodných (INTERREG) projektov a grantových schém. Výsledky svojej práce publikuje pravidelne vo vedeckých monografiách, štúdiách doma i v zahraničí.

Dictionary of Ceramics by Heřman Landsfeld as a Secondary Source of Knowledge of the Community of Potters and Jug Makers in Modra

Abstract

The study deals with contents analysis and interpretation of the Dictionary of Ceramics by Heřman Landsfeld, pottery painter, collector and documentarist of pottery and jug craft. The dictionary of potters, tile makers and jug makers, is a unique source documenting work and lives of the community of potters and jug makers which can be used up to these days. It refers to possibilities of use of the dictionary as the material for studying the life of ceramics producers, technology of production and typology of ceramic products. As a source the dictionary enables to study three independent topics – terminology concerning the community of potters and jug makers, terms used in production of pottery and jugs as well as decoration of ceramics and interesting linguistic material for those interested in the development of language. Besides specific terms concerning ceramics the dictionary also provides us with unique records of the way of life, cartographical records, pen drawings and examples of potters' musical or verbal folklore. Landsfeld's work was a unique project his dictionary is incomplete and it not strictly scientific as well. In any case a similar work which would systematically categorize all the pottery terms into registers and supplemented them with pictures would represent an enormous contribution for ethnologists and museologists dealing with ceramics. The knowledge of technological processes, tools, products and last but not least, terminology itself is essential for reconstruction of one of the oldest Slovak crafts – pottery and jug making.

Key words: Heřman Landsfeld, production of ceramics, Dictionary of Ceramics, Museum of Ludovít Štúr (SNM), pottery and jug making terminology decoration, potter's workshop, archive source

Keramikwörterbuch von Heřman Landsfeld als Sekundärquelle über die Töpfer und Fayencemacher in Modra

Zusammenfassung

Die Studie beschäftigt sich mit der inhaltlichen Analyse und Interpretation des Keramikwörterbuchs von Heřman Landsfeld, eines Keramikmalers, Sammlers und Dokumentars des Töpfer- und Fayencehandwerks. Das „Keramikwörterbuch für Töpfer, Kachel- und Fayencemacher“ stellt eine eindrucksvolle Quelle zu Arbeit und Leben der Töpfer- und Fayencemacher dar, die bis heute genutzt werden kann. Die Studie verweist auf die Verwendungsmöglichkeiten des Wörterbuchs als Material zum Studium des Lebens der Keramiker, ihrer Techniken sowie der Typologie der Keramikerzeugnisse. Das Wörterbuch als Quelle ermöglicht die Untersuchung von drei selbstständigen Themen, und zwar der die Töpfer- und Fayencemachergemeinschaft betreffenden Terminologie, der im Prozess der Keramikerherstellung und -dekoration verwendeten Ausdrücke sowie als interessantes linguistisches Material für Fachleute der Sprachenentwicklung. Außer Fachausdrücken der Keramiker enthält das Buch nämlich auch einzigartige Aufzeichnungen über die Lebensweise, kartografisches Material, Federzeichnungen oder Beispiele der Musikfolklore und volkstümlichen Wortkunst der Töpfer. Die Arbeit, an der sich Landsfeld versuchte, war ein außergewöhnliches Projekt. Sein Wörterbuch ist nicht komplett und auch nicht aufs höchste fachkundig. Jedenfalls wäre eine ähnliche Arbeit, die die Ausdrücke der Keramiker systematisch, nach Registern ordnen und mit Bildmaterial vervollständigen würde, überaus nützlich für die sich mit Keramik befassenden Ethnologen und Museumsmitarbeiter. Das Kennenlernen der Herstellungsverfahren, Werkzeuge, Erzeugnisse und schließlich die Fachbezeichnungen selbst bilden die Grundlage für die Rekonstruktion eines der ältesten slowakischen Handwerke, der Töpferei und Fayenceherstellung.

Stichwörter: Heřman Landsfeld, Keramikerherstellung, Keramikwörterbuch, Slowakisches Nationalmuseum – Ludovít Štúr Museum, Töpfer- und Fayencemacher-Terminologie, Töpferwerkstatt, Archivquelle